

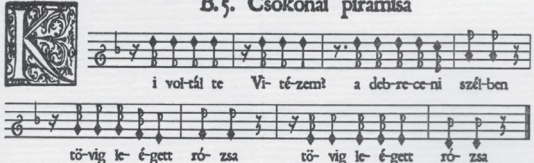
Nagy utak vőlegénye – Kobzos Kiss Tamás életművének sarokpontjai

Helyzetem nem könnyű: szeretett mesteremről kellene objektív, tudományos igényű pályarajzot készítenem, de erre aligha vagyok képes. Oly sok tervének, feladatának voltam tanúja, esetenként a részese is, hogy ez a közelség nem feltétlenül ad pontos és arányos képet. Ugyanakkor *Az utolsó garabonciások* konferencia egyik fő üzenete a „nagy generáció” örökségének áttekintése, megőrzése és a vele való számvetés volt, így nem tehetek mást: leírom, ami a rendelkezésemre álló adatokból összefüggéseket sugall. Vállalom, hogy ez olykor saját asszociációkkal, távoli dolgok közös perspektívába emelésével lesz teli, s az ilyesmi mindig kockázatos. Megfigyelések, feltevések és tények párbeszédét ígérhetem, de talán segítve a későbbi, letisztultabb elemzéseket, s azokat a kutatókat, akik e nemzedék életműveit történelmi, művelődéstörténeti távlatban vizsgálhatják majd.¹

A címet oly régről választottam Kobzos Kiss Tamás pályájáról, hogy annak semmi-képp sem lehettem tanúja. Az idézet ugyanis a művész édesapjának, Kiss Tamás költő-irodalomtörténésznek *Csokonai piramisa* című verséből származik. Tudomásom szerint ez volt Kobzos (a továbbiakban nevezzük így, hiszen mindenki így hívta a zenésztársak közül) legelső versmegzenésítése, 1972-ből. A datálásban némi bizonytalanságot jelent, hogy a vers csak 1973-ban, a Csokonai-émlékév tiszteletére jelent meg a *Kortársban*,² de ha korábban írta is, fia már a keletkezése pillanatától ismerhette. A dal első kiadásakor (1994), a *Vándorok énekei* című kazetta záró számaként 1973-at említi a szerzés időpontjaként; ezt most aligha tudjuk tisztázni.

Az évszámok valamit mindenképp sugallnak. A verset ugyanis Kobzos 22-23 évesen zenésítette meg, fájdalmasan rövid, 66 esztendőre szabott életidejének harmadánál. A nyilvános megjelenésre a második harmadban, Kobzos 44 éves korában kerülhetett sor. A vers felbukkanása tehát az életút harmadoló pontjait jelöli.

B.5. Csokonai piramisa

i vot-tál te Vi-téz-mi a deb-re-ce-ni szél-ben

tű-víg le-é-gett ró-zsa tű-víg le-é-gett ró-zsa

Fülemüle, az volkái
szomjú homokon okir
forró piros macárvér
forró piros macárvér

Nagy utak vőlegénye
nem várt, senkire váró
gráciaidkal cicázó
gráciaidkal cicázó

Lángoló Napba néző
Főnix, parízszarú szálló
halálból visszajáró
halálból visszajáró

Vad végeken csatázó,
vessző-sövény házadra
hűségesen vigyázó
hűségesen vigyázó

Áldásainak árnyán
múrásk szőzete szőft:
keij fel a kő alól is
keij fel a kő alól is!

**A Csokonai piramisa
című ének kottája
és szövege a *Vándorok
énekei* (1994) kottás
füzetéből**

A vers Csokonaira éppúgy igaz, mint Kobzosra és nemzedéktársaira.³ Lenyűgözöttség, végtelenbe vessző tekintet, vándorlás és „hűséges vigyázás” – sok versben visszaköszönő szavak, s mégis milyen egyedivé állnak össze, ha a három debreceni költő-muzsik

közös nevezőjének tekintjük! Ott van a sorokban minden személyiségjegye, amelyet Kobzos a sajátjának érzett egész későbbi életében. Atyai sugalmazás és önmagának választott feladatok kombinációja.

Kiss Tamás *Fiamnak, hangszereihez* című verse 1978-ból, szintén a Kobzos-pálya elejéről való. A hangszerek emberi erejét dicséri, s az énekmondót a melegség őrzőjeként festi:

Pendítsd csak kobzod, citerád,
gitárod, lantodat,
valahol tört szemeket látsz,
meggyötört arcokat.

El kell találni, kit mi bánt,
s kinek melyik való,
hangold arra a húrt, a fát,
légy te örömadó.

Egy délkörnyi örömet szelj,
hogy csorduljon leve,
a mindenségből ennyi kell,
hogy gyógyuljunk vele.

Egy karcnyi fény, parányi hő
hiányzik már nagyon
e vak, e lassan őszülő
magányos csillagon.⁴

A „csorduljon leve” sor egyúttal Kobzos kedvenc József Attila-idézetére is alludál: „hörpintsd a valódi világot habos éggel a tetején”. Kiss Tamás ezt a verset 66 évesen írta – ugyanannyi idős volt tehát ekkor, mint ahány év fiának adatott. Egy nagyon érett ember adja áldását arra a garabonciás létre, amely innentől a családi örökséghez is kapcsolódik. Ez a vers arra serkent, hogy Kobzos (és minden követője, sorstársa) elsősorban örömet adjon, az elmagányosodó, megkeseredő emberek vigasztalója, a kihűlő világ melegsége legyen.

Az életút komplexitását valóban több művelődéstörténeti réteg biztosítja. Látni fogjuk, hogy ezek nemcsak az alapoknál voltak fontosak, hanem folyamatosan átszövik Kobzos életpályáját, egymás hatását felváltva, kiegészítve. De inkább úgy mondanám: beteljesítve.

(*Örökségek*) A családi gyökerek az interjúk szerint mindvégig nagyon meghatározták Kobzos pályáját. Ezt talán kevésbé hangsúlyoztuk eddig, mert mindent a reflektorfénybe került fiú, a nemzetközi híró előadóművész egyéni adottságaival magyarázunk. Mostani gondolatmenetemben nagyobb hangsúlyt adnék neki, mert Kobzos ezt mindig annyira szemérmesen és magától értetődően kezelte, hogy újra el kell mondanunk, miért volt fontos a háttér.

Kiss Tamás (1912–2003) egy lelkes diplomával is rendelkező, bár végül akként alig dolgozó, de komoly teológiai ismeretekkel bíró, kisújszállási származású tanárember. Költői és műfordítói hivatása mellett az *Alföldnek* sokáig legendás szerkesztője volt. Kobzos édesanyja is tanár, Kolozsi Lilla. Mindketten jelentős, nemzedékeket nevelő pedagógusok;

édesapjának leghíresebb tanítványa Buda Ferenc költő – aki helyettem most nagyon sok mindent írhatna –, ő volt Tamás „kobzosságának” keresztpapja. 1977-ben, a Kecskeméti Népzenei Találkozón játékosan úgy konferálta fel kedves tanárának akkor 27 éves fiát, hogy „szólítom Kobzos Kiss Tamást a színpadra”. Ezt a művésznevet a helyi műsorszerzők, majd a tisztelők kezdték elterjeszteni. Ajándékba kapta tehát, szintén érintkezve a családi örökséggel.

A felmenők körében általános volt a képzőművészet iránti érdeklődés, sőt a fényképészet, még a sztereó-fényképészet is, az irodalom és a történelem szeretete pedig magától értetődő. Tehát bölcsész- és művészbeállítottságú család. Ehhez képest Kobzos a kamaszlázadás teljes fegyvertárával a tízes éveit (az 1960-as éveket) ennek mind hátat fordítva töltötte, a természettudományok érdekelték. Ráadásul sose gondolta, hogy a magyar népzene egy élő impulzus volna. Két külső hatás segítette hozzá a felfedezéséhez. Egyrészt az 1969-ben megjelent *Hungarian Folk Music – Magyar népzene I.* lemezantológia⁵ volt a hívójel, Rajeczky Benjamin különleges válogatása (egy nemzetközi konferenciára készült, s az archív magyar népzenei felvételek egészen pazar sorozatát adta a nagyközönség kezébe). Másrészt Kobzos többször elmondta, hogy édesapja szülőföldjén, Kisújszálláson érték az első természetesebb népzenei hatások. Újszállási nagyapja maga csak énekelt, de nem citerázott, viszont a városban és a környéken sokszor hallhatta a hangszert. Saját citeráját 1968-ban Tuka Zsigmond készítette (ahogy például Gryllus Dánielét is, aki hamarosan a Kaláka egyik alapító tagja lett). Ez a hangszer kulcsszerepet játszott a nagy generáció életében, a népi, pontosabban a nem kommersz hangzásvilág legitimálásában, voltaképp a fémhúros akusztikus gitár, főként a 12 húros gitár testvéreként. Az önmagát az „ex-music” műfajba soroló Illés, majd később a Fonográf gyakran kísérletezett a régies és népzenei stílusok imitálásával, új életre keltésével, beleértve a délszláv és magyar folklór, a barokk vagy a századforduló tánczenéjének fordulatait, hangszíneit.⁶ Az 1967-ben kiadott, *Ezek a fiatalok* című közös beatlemezen⁷ már megszólalt a citera az Illés jóvoltából (*Szőke Anni balladája; Sárga rózsá*). A *Nehéz az út* (1968)⁸ lemezen az ismét kiadott *Sárga rózsá* egyik szövege is citera, de hallható a *Kis virág* és a *Szerelmem* (*Mond el, kislány, miért sirtál*) című számokban is. Ugyancsak helyet kapott a citera 1969-ben az *Illések és poszonok* című albumon⁹ (*A beérkezett levelekre válaszként*, slide-dal; *Két év nem sok* – az elektromos orgona egy szabályos dudaapróját játszik mellé, mondhatni, népi-urbánus panasz dallá téve a katonaság miatt távozó fiú búcsúját). Sőt, ha meggondoljuk, az 1971-ben kiadott *Human Rights* album *Approximáció* című, indiai zenét és filozófiát idéző dalában a szitár hangszíne is párhuzamot sugall a citerával (ha nem épp azzal imitálták) – ez már a mai értelemben vett világzene határa volt, fél évszázaddal ezelőtt. Az, hogy a népi vagy egzotikus hangszereket eredeti közegükből kiemelve, egy másik zenei környezetben szólaltassák meg, a Beatlestől az Oregonig sokakat megihletett, mintegy etnikus irányból töltve meg új élettel a kicsit sematikusá váló beat és rock alapokat. E világjelenség Magyarországon azzal is ötvöződött, hogy a modern zenei keretben a sajátabbnak, magyarabbnak érzett hangzásvilág is szót kapott. Ennek irodalmi előképeit épp József Attila, majd Nagy László és mások népköltési vendégtémái és asszociációi tették állandó szereplővé a modern lírában.

Pilinszky János azt írja: „amiként kezdtem, végig az maradtam”. Kobzosnak is ezt tekinthetjük belső hitvallásának, csak nem mondta ki ennyire pregnánsan. S különösen nem úgy értette volna, hogy ne szerezzünk új élményeket, ne fejlődjünk. Sőt, élete utolsó pillanataig a nyitottság, a fejlődés, a szellemi kalandok vágya jellemezte. Az alapokhoz való hűség ennek a tökesúlya, biztosítéka volt, a Cseh Tamás által megénekelt „el ne szálljak, érzem a hajlamot” hangulatok ellenében.

Pályája legelején főleg az amerikai népzenevel és a polbeattal barátkozott, katonaevei alatt még Pete Seegernek is írt levelet, aki válaszolt rá, és küldött kottákat is. Fejből tudta Bob Dylan és Joan Baez dalait, így az 1960-as évek teljes szölista előadói „fegyverzetével”, gitárosként indult a világba. Se népzénész, se régizénész nem akart lenni ekkoriban, ezek a műfajok csak fokozatosan szippantották be. Az iskolai népdaloktatásról nem volt jó véleménye, az énektanárok gyér népzenei ismeretei nem bizonyultak elegendőnek az élő népzene megszerettetésére.

A beatzene tágasságának élménye Kobzos teljes generációját megszólította. Majd minden interjújában hangsúlyozza, hogy a nagy áttörést a népi kultúra felszabadítása és sajátta tétele felé az Illés együttesnek köszönhetjük. A citerát az ő nyomdokukon szinte egyszerre vették fel eszköztárukba az autentikus, majd a feldolgozásokat játszó népzenei együttesek, illetve a Kaláka, a Sebő együttes, sőt a korai régizenei lemezeken is hallható (például Pribojszky Mátyás, Csoóri Sándor és Szíjjártó Csaba közreműködése Benkő Dániel formációiban). E hangszer mellé a tekerőlant is hamar felsorakozott az Illés–Fonográf zenei műhelyben, Bródy János jóvoltából. Kobzos állítólag épp Bródy kölcsönadott hangszerét használta 1984-ig, amíg saját tekerőt nem készíttetett Bárony Mihállyal.¹⁰

Ezek a párhuzamos mozgások több műfajban megfigyelhetők a korszak zenéjében, miközben a gyökereik is eltérők, lásd az USA szinkretikus zenekultúráját a pop születésekor az európai eredetű ír és country alaptémáktól a bluesig és a latin-amerikai népzeneig. Nagyon időszerű volna jobban elmélyednünk a magyar popkultúra dallamfilológiájában, zenei szemiotikájában. Erre a Dalos Anna vezette Lendület-kutatócsoport (BTK Zenetudományi Intézet) már hatalmas erőfeszítéseket tett, de a kör szélesíthető a peremműfajok bevonásával. Igen, a régizene a popkultúra felől peremműfajnak számít, csupán ihlető vagy hangulatteremtő közeg, de az eszközei (beleértve a történelmi asszociációkat, hangszerek hangszínét vagy akkordfűzéseket) mindig rendelkezésre állnak, lásd az Illésről írottakat. Azzal, hogy egy Kobzos formátumú, népzeneben is jártas szölista vált igen hamar a hazai énekmondó hagyomány legmarkánsabb előadójává, mondhatni archetípusává, sikerült megelőzni azt, hogy más műfajokból átszivárgó, például akaratlanul rock- vagy popénekes beállítottságú előadók „foglalják el” ezt a pozíciót.¹¹ Kobzos ugyanakkor vállaltan egy rock-peremműfaj, a folklór képviselőit, Bob Dylant és Pete Seegert tartotta első mestereinek. Nem akart vegytiszta régizénét vagy népzénét játszani, hanem hátországgként mindvégig egy másik „szabad” műfaj előadói erejét érezte maga mögött. S nemcsak érezte, hanem élt is vele – hallgassuk csak meg legkorábbi felvételeit, ahol erőteljes, fortissimo ének szólal meg az egyszerű, de mozgékony kobzolás mellett!¹² A polbeat legnemesebb hagyományai egyesülnek így a már nem felidézhető, de intuitív módon rekonstruálható magyar énekmondással. Ahogy portréfilmjében mondta: „Bátrak voltunk, nem kötött minket annyi minden...”¹³ Egy korai, 1981-es riportból idézhetjük: „Tizenéves koromban én is, mint általában minden korombeli, a beatzenét kedveltem elsősorban. Ezenkívül főleg az amerikai népdalok érdekelték. Aztán megismerkedtem a magyar énekelés és hangszerezés népzenevel. Ez nagy fordulatot hozott zenei érdeklődésemben. Fokozatosan »hátráltam«. Rájöttem, hogy amíg az amerikai népzenevel és a popzenevel rengetegen foglalkoznak világszerte, addig saját, középkori magyar énekeinket még mi, magyarok is alig-alig ismerjük.”¹⁴

Az iméntiek is jelzik, hogy a régizene valójában az említett előadói praxisok *közös hatásterületeként* ragadható meg, egy többféle nyersanyagból létrehozott új hagyományként. Különösen igaz ez a hatalmas repertoár szabadabb (mert dokumentálatlanabb) előadású műfajaira, amelyeknek voltak későbbi képviselői, akik mintául szolgálhattak, noha

más zenei köntösben, más hangszerekkel. A francia tekerős *chanteur*ök és az angol, skót vagy ír balladaénekesek előadásmódja beszivárgott a nyugat-európai régizenészek stílusába, keleti kollégáik, a közép-európai, balkáni, román, orosz vagy közép-ázsiai énekmondók pedig hatással voltak a magyar zenészekre. Ez a nyitottság szükséges volt a „halott” műfajok újjáélesztéséhez, a keretek újratерemtéséhez. Hatása ma is érezhető a régizenei „dialektusokban”, az azonos művekről kialakult, igencsak eltérő előadói felfogásokban.

(„*Voltam vándortársatok*”) A Kobzos művésznevet, ahogy már olvashattuk, ifj. Kiss Tamás 1977-ben kapta Buda Ferentől a kecskeméti folklórnapokon, a műsorvezető-költő tréfájából. Az énekmondó karakterét csakugyan ekkor, színpadi kísérletezéssel teremti meg ő, illetve pályatársai. A bárdköltészeti hagyománynak erős gyökerei voltak Magyarországon, s a kobzos figurájának frissebb képviselői ekkoriban újra bekerültek a köztudatba, például az *Egri csillagok* filmváltozatában a fiktív Kobzos Ádám, illetve a Jancsó-filmekben visszatérő énekmondók, köztük Cseh Tamás és Sebő Ferenc. A szerep mégis türelemmel várta azt, aki betöltse, értelmet adjon neki a külsőségeken túl.¹⁵ Ez a személy lett Kobzos Kiss Tamás.

Bár itt nem részletezhetjük, érdemes néhány mondatot idéznünk későbbi interjúiból, amelyek az énekmondó hivatás ars poeticáiként szolgálnak:

„Eredete még az írásbeliség előtti időkre nyúlik vissza. Egyszemélyes műfaj. Az énekmondók az ősi időkben, már a keresztyénséget megelőző századokban is, és különösen a keleti népek életében kulcsszerepet töltöttek be. Formailag az énekmondásban egygyé szervül a vers és dal. Tartalmilag pedig az énekmondáson keresztül egy közösség történelme, hagyománya, irodalma, zenéje, sőt hite is egygyé ötvözve, letisztult formában lép elő. Az énekmondók voltak azok, akik egy nép fölhalmozott történelmi tapasztalatait, közösséggé formáló élményeit versben és dalban megfogalmazták és megőrizték, s lélektől lélekig hordozták, akik nem engedték kihunyni az emlékezet lángját. S mind ebben hallatlanul nagy szerepe volt a személyességnek, tehát hogy az énekmondók a nép körében járva-kelve embertől emberig vitték az üzenetet. S embereket, akik nem tudtak sem írni, sem olvasni, megtanítottak emlékezni. Nem utolsósorban úgy, hogy fölmutatták: mire kell és mire érdemes emlékezni.”¹⁶

„[...] a leghitelesebb emberek szinte maguknak énekelnek, valamiféle transzállapotban. [...] Azt a személyességet próbálom nyújtani, amely a fogyasztói zenéből eleve hiányzik. Nemrég, koncert után odajött hozzám egy fiatalember, és azt mondta: először nagyon érdekes volt, aztán unalmas, majd jött egy fázis, amikor vissza tudott kerülni abba a korbá, amelyben ezek a dalok születtek. Ritkán hallok ilyen őszinte véleményt. A művészet lényege, hogy beleilleszkedik az ember abba, amit csinál. Ha ez a mozzanat kivész az alkotásból, nem lesz értelme. Beléphet valaki a szakszervezetbe, fizetheti a tétét, de nem művész többé. Ám a mi korunk már meg sem követeli ezt az önfeladást.”¹⁷

„A históriás énekek előadásának ugyanis speciális stílusa van, nem lehet úgy előadni őket, mint olykor az operaénekesektől halljuk. Egy alkalommal felhívtam Nemeskürty Istvánt, s mint a régi magyar irodalom kitűnő szakértőjétől egy kérdésben véleményét kértem. Elmondtam, hogy a históriás énekekkel foglalkozom. Taxiba ült, eljött hozzám, s többórás felejthetetlen előadást tartott a XVI. századról. Azóta az ő segítségének is nagyon sokat köszönhetek.”¹⁸

„A világ egyre összetettebb, egyre szintetikusabb lesz. Én a néprajzkutatást összekapcsolnám a környezetvédelemmel, hiszen a fő cél ugyanaz: megmenteni, tovább éltetni mindazt, ami még megmenthető.”¹⁹

Kobzos a debreceni Főnix színjátszókörben már elő-elővett régi énekeket. Állítólag Juhász Ferenc *A tékozló ország* című művének színpadi adaptációja is alkalmat adott erre (több régi magyar irodalmi alkotás felbukkan idézetként vagy átköltve). A táncházmozgalomnak a debreceni ága egyébként is átmeneti irányzat volt, mert mást is tartalmazott, mint a pesti táncházak repertoárja. Képzett komolyzenészek alapították Joób Árpád vezetésével a Délibáb együttest, Kobzos első debreceni társulatát. 1973-ban a debreceni Könyvhéten, váratlan beugrásként vette a kezébe először a kobozt, de az hamar beszippantotta, és utána névadója lehetett.

A vegyész szak elvégzése után Budapestre került restaurátorként. Kezdetben kutató vegyész akart lenni, például egy sokkal pontosabb alkoholszondát tervezett, mint amit ma használnak, az innovatív tehetséget itt is kiaknázva. 1977-től szabadúszó, hivatásos előadóművész lett.

Budapesten rövid ideig a Kaláka tagjaként együtt muzsikált Gryllus Dániellel, aki egyébként szintén foglalkozott régizénnel. A népzenei elhivatás tehát rögtön más műfajokkal párosult. Ugyanakkor Kobzos 1973-ban és 1974-ben Erdélybe indult. Ahogy mondta, az ő nemzedékének egyetlen jelszava volt: a kíváncsiság. Sem jobbnak, sem rosszabbnak nem érezték magukat az utánuk jövőknél, egyetlen fegyverük volt: a mindegyre kiterjedő kíváncsiság. Ráadásul a bonyodalmak még érdekesebbé tették, miként juthat be az ember például Erdélybe gyűjteni. Remek, saját és mások által róla készített fotók őrzik ezeket a gyimesi, széki, magyarszováti gyűjtéseket. A Magyarországon, Egyházaskozáron élő moldvai csángók közé is többször ellátogatott. Hangzó gyűjtései is megvannak szerencsére (kiadásukat már régóta tervezzük), ő maga pedig ebből kezdte kialakítani az első repertoárját. Érdekes azonban, hogy élete során nem adott ki olyan lemezt, amely teljes egészében népzene volna.

Utolsó interjújában, az Énekmondó című filmben a nemrég elhunyt Szomjas Györgynek mondja, hogy „restauráltunk, a zenét is restauráltuk. Azt a technikát, amit én vegyészként a tárgyakon próbálgattam, de úgy éreztem, sose teljesít ki, ki kellett próbálni a zenén”. Így kezdődött a szolista karrier, a kecskeméti folkfesztiválok, könyvnapok rendezvények, a citera után a koboz, a tekerőlant, a kontra és sok más hangszer felfedezése.

Kobzos egy nagyon fontos mondatot mondott 1985-ben, egy jelenleg elérhetetlen rövid tévéműsorában is (*A nevem: Kobzos Kiss Tamás*). Olyan hatással voltak rá azok az énekesek, akiket gyűjtőútjain hallott, hogy egy későbbi interjújában is említi, amint szinte transzállapotban énekeltek. Amikor pedig egy énekes megnyílik, az egy önálló univerzum, túl van önmagán, általa tényleg mások is megszólalnak. Mielőtt Kobzos el-énekelte a *Szalmásúpos a mi házunk, a mi házunk teteje* kezdetű magyarszováti népdalt, megemlékezett legkedvesebb népi énekeseiről, akiktől gyűjthetett, például Simon Ferenc Józsefnéről. A végén hozzátette: „Ma már mindkettő halott.” Saját feladatába azt is beleértette, hogy az általuk képviselt, élő előadásmódot életben tartsa, s „a kő alól is” feltámassza.

Bármely irányból közelítünk: ez egy *alternatív* zeneiség. Ahogy Kobzos sokszor kifejtette: a régizene egy alternatív műfaj, nem a klasszikus zenének az egyik mostohagyereke vagy egy felismerhetetlen öse. Bizonyos értelemben a saját korában is alternatív zene volt, mert mindig az intézményesség hiánya és a kultuszok tartották össze. Úgyhogy az a vagányság, amivel Kobzos énekmondóként belevetette magát, még tovább fokozódott, amint társakat is talált hozzá: a Bakfark Bálint Lanttriót és a Kecskés együttest. Mindkettőt L. Kecskés András vezette, aki gitárművészként fedezte fel a lantot, és lett egy nemzedék meghatározó, világszínvonalú lantjátékosa. Egy olyan kreatív zenei műhelyt hozott létre, amihez hasonlók Európa vezető régizenei együttesei voltak csupán.

Kecskés maga is játszott a bécsi Clemencic Consortban, ahová egyébként ifjú barátját, Kobzost 1981-ben be is ajánlotta. A Kecskés-műhely tagjai közt később más zenekarokban is fontos szerepet betöltő zenészeket találunk: Szabó Istvánt, Sárközy Gergelyt, Kuncz Lászlót, Keresztessy Pétert, Kertész Istvánt, Csányi Tamást, Kálmán Pétert és másokat.

A régizene a magyarországi viszonylatok között nem számított akadémikus műfajnak ekkoriban, hanem a félig túrt, félig tiltott réteghez tartozott, mert túl sok reakciós elemet tartalmazott, túl sok kényes strófát. Célszerű volt a múlt megőrzendő, de meghaladott értékeinek amorf halmazába tesseklni. Kobzos azonban rögtön játszott a tüzzel, s élete első rádióközvetítésén, 1979-ben egy nagyon keményen csengő Tinódi-éneket választott: *Lészön beszédöm itten ez országról*. E muzikusok a maga valódiságában próbálták ki az énekek üzenetének súlyát, s napi több előadásban Hungaroton lemezklubokat és iskolai koncerteket csináltak.

Erre az időre tehető a „magyar régizenei kánon” kialakítása. Magát a műfajt próbálgatták, részben a consortzene felől, elsősorban a Camerata Hungarica, Czidra László vezetésével, hogy miként lehet belőle kamarazenét csinálni. Az énekmondással vegyes fél-kamarazenét pedig, amely félig rögtönzés, a Kecskés-műhely tette színpadi műfajjá ekkoriban. Zseniális dolgok voltak, de fájdalmasan kevés dokumentum őrzi emléküket. Akkoriban jelentek meg a műfaj új kottás, gitárkíséretes antológiái, az *Avatástól bal-lagásig*, *Diákdalok – diákszokások* Gyárfás Endre és Kecskés András válogatásában,²⁰ illetve Éneken hallottam... Régi magyar világi énekek Boros Zoltán szerkesztésében,²¹ amelyek segítettek országosan elterjeszteni e dalokat. Az emberek ez idő tájt úgy ülhetek be a koncertre, hogy immár lanttal hallhatták azt, amit otthon gitárral próbálgattak.

A „kánonteremtő szólisták” – Kobzos, Kátai Zoltán, Szabó István, Kuncz László stb. – a Kecskés-műhelyhez tartoztak. Mindez a kor TTT-s kulturális rendszerébe illeszkedett magas presztízsű, de azért inkább csak megtúrt, néhol kényesnek minősülő régisége miatt. A műfajközi üzenetváltás révén például a közéleti és történeti énekek száma nagyon magas, hiszen a történelemszemlélet hivatalos és nem hivatalos útjai itt egybeestek, lásd Szakonyi Károly *Kardok, kalodák* című drámájának zenéjét szintén a Kecskés-műhelytől (1986). Ugyanakkor a lírai és szerelmi műfajokat jórészt egy másik műhely foglalta le, a Camerata Hungarica, a Bakfark Consort (Benkő Dániel zenekara), illetve a két műhelycsoport közt félúton elhelyezhető Ars Renata Énekegyüttes vitte nagy sikerre (Virágh László vezetésével, Zádori Mária szólista karakterére építve, a reneszánsz vokális kamarazenét saját szempontokkal bővítve). Elgondolkodtató, hogy a saját korukban oly népszerű széphistóriák máig hiányoznak, a XVII–XVIII. századi szerelmi közköltészet is igen foghíjasan van jelen a köztudatban, a felvilágosodás kori énekköltészetből pedig szinte semmi sem forog közkézen Csokonai és Pálóczi Horváth Ádám egy-két dalszövegén kívül, utóbbiakat szintén jórészt Kobzos és barátai terjesztették el.

Az egyéni és a közös munka kulcsszava tehát a *restaurálás*. Ez persze nemcsak Kobzos saját restaurátori hivatásának szublimálása, illetve adaptálása volt egy másik szakterületre, a zenélésre. Sokkal inkább egy egész nemzedék zenei alapállását tükrözi mind a táncházmozgalomban, mind a régizenei műfajokban, mind az énekelt versek terén.

(*Lemezek, kiadványok*) Kobzos első önálló kiadványai műsoros kazetták voltak. Ehhez fontos tudni, hogy az 1980-as években nemigen lehetett szólólemezeket csinálni Magyarországon a rétegműfajokból. Sőt, Kobzosnak egész életében nem volt Hungaroton kiadású, „állami” szólólemeze. A Bázelen magánkiadásban, szinte szamizdatként megjelent *Énekelt történelem* (1988) és a Garabonciás Alapítvány által kiadott *Vándorok*

énekei (1994) alapozta meg a hírnevét, immár több mint húszévnyi pályafutás után. Az utóbbi kazettának még szabályos gerince sincs, csak mint egy régi bőrkötés: a lényeg belül van. Kottamelléklet is készült hozzá, szintén régies tipográfiával.

Egy következő, nagyon fontos együttműködést is meg kell említsünk, Erdal Şalikoğlu, aki – nem meglepő – egy újabb családi szálát hozott elő Kobzos életművében. Szintén 1991-ben járunk, 30 éve, amikor egy török orvos Magyarországra jött részképzésre. Kobzossal véletlenül összebarátkoztak egy közös barát révén, aztán Erdal eljött az Óbudai Népzenei Iskolába, ott is tanított, és pillanatokon belül elkezdtek együtt játszani nemcsak a magyar vonatkozású török énekköltészetet, hanem a XX. századi Aşık Veysel énekeit (*Szívetekben őriztetek*, 2002), illetve a középkori misztikus költő, Yunus Emre műveit is (*Lásd, mit mivel a szerelem*, 2007). Kobzos Kiss Tamásból pedig kibújt a műfordító. Édesapja költő és műfordító öröksége egyik napról a másikra utat tört magának, úgyhogy Yunus Emre műveiből, illetve Pir Sultan Abdal verseiből is készítettek egy lemezt, utóbbit Balassi Bálint magyarul és törökül elhangzó versei társaságában (2013). Kobzosnak egy középkori koncertlemeze is megjelent Isztambulban *Trubadur şarkıları* címmel (2009). Sajnos kevesen ismerik, pedig középkori szólista alaprepertoárját jórészt csak ezen a lemezen hallhatjuk: trubadúrénekek, a *Carmina Burana* diákdalai, cantigák, Oswald von Wolkenstein énekei...

A magyar régizenei élet legalapvetőbb öröksége ezzel együtt a XVI–XVII. század maradt, s ezt Kobzos számára Tinódi Sebestyén *Cronicájának* (1554) 9,5 órányi hangzó összkiadása koronázta meg 2006-ban, Lantos Szabó István közreműködésével az Arcanum kiadásában. A bécsi Clemencic Consorttal és az Accentusszal is készült egy-egy lemez magyar karácsonyi énekekből, illetve XVII–XVIII. századi magyar világi muzsikából (2006, 2013). Ez kivételes lehetőség volt, hiszen Bécsben magyar régizenei CD-t elég kevesen csináltak. E műsorokat óriási sikerrel játszották Ausztriában és a nyugat-európai fesztiválokon.

Bizonyos szempontból a lényeg minden lemezen azonos: visszatérés és hűség a gyökerekhez. A verslemezeken mindig szerepeltek Kobzos édesapjának művei is, ha nem énekelve, akkor szöveges idézetként, mint a Csokonai-lemezen. És ha a címetek nézzük? *A Vándorok énekei*, a világban való mozgást sugalló cím után 14 évvel a *Nem megyek én innen sehova* épp a fordítottját állítja, egy megérkezett és onnan nem távozó személy képét festi. Ez a teljes magyar abszurditással szembenező, nagyon szép lemez 2008-ban jelent meg. A *Boldog vizeken* pedig megint elevezős, elringató hangulatot ígér; műsorán szerelmes versek megzenésítései hallhatók kamarazenekari és jazzkísérettel. Tehát a lemezcímek között is nagyon komoly gondolati hálózat van.

A lemezek hálózatosságát erősítik a visszatérő, többször felvett vagy kiadott énekek. Az Énekelt történelem egyes darabjai a *Protestáns énekmondókon* (1992), illetve a *Vándorok énekein* térnek vissza, majd a *Főnix és bárányon* (2000) és a *Hangzó Helikon* Csokonai-lemezén (2008). Meglepő módon viszont nem jelent meg többet Tinódi kemény szavú éneke (*Lészőn beszédöm itten ez országról*), csak az összkiadásban, sőt a *Pöngését koboznak* is csak 2013-ban, ismét külföldön (*Serenata Hungarica*). Ez mind a művészi, mind a történeti-irodalomtörténeti koncepció szerint fontos. A Csokonai-album érdekessége, hogy a *Hangzó Helikon* sorozat zömétől eltérően egyetlen korábbi felvétel sincs rajta, sőt a megszokottak is új dallammal szerepelnek, így az átfedések is csak részlegeseek. A legtöbbször kiadott darabok a teljes diszkográfiát tekintve:

Csokonai Vitéz Mihály: *Jövendölés az első iskoláról, a Somogyban*

Balassi Bálint: *Borivóknak való*

Balassi Bálint: *Adj már csendességet*

Balassi Bálint: *Valedicit patriae (Ó, én édes hazám...)*

Fazekas Mihály: *Hortobágyi dal*

Kiss Tamás: *Csokonai piramisa*

Szembeötlő a saját szerzésű és az eredeti forrásdallamok rokonsága, akár az életmű távolabbi pontjain is. A *Csokonai piramisa* és a *Péterszállás* azonos hangnemben szólal meg (a felvételek közt 14 év telt el), ereszkedő kulcsmotívumaik szoros rokondallamokká teszik őket, csak az egyik egy akkordikus, polbeat kereten nyugszik, a másik a tőktambura fémes, citerával rokon bourdon-zengésén. A *Vándorok énekein* egyébként a *Magyar István király*, a *Molnár Anna* és a *Hortobágyi dal* is ilyen, vagyis a kazetta műsorának negyede. Van, hogy tudatosan villan át egy népi vagy régi dallam, például a *Meghalt a béres* kvintváltó témája adja Kiss Tamás híres groteszk verse, a *Bolond Istók tűnődése* dallamát, de blueskísérettel. Szintén az édesapa verse találkozik saját és történeti dallamokkal *A dudás* című énekben, amelynek nyitó témája Tóth István fülöpszállási kántor 1830-as évekbeli gyűjteményéből való (*Azt akar-nám, a vénasszony*). Az urbánus hagyománytól sem idegenkedik Kobzos, amikor Tóth Árpád *Ah vasárnap (Ülj mellém a villamosba)* című szatirikus versét egy XIX. század eleji közép-európai vándordallam, a Strassburger-téma felhasználásával szólaltatja meg, de a századfordulós kuplék felé eltolva a hangzást. Érdekes, hogy a 2008-ban kiadott lemez szinte egy időben készült a Csokonai-CD-vel, amelynek *Miért ne innánk?* című darabja ezúttal szintén a Strassburger variánsköréhez tartozó dallammal szólal meg. És végül akad olyan gyöngyszem is, amely elmegy a szinkretizmus határáig, s a pályakezdő zenei élményekre kacsint. Petőfi Sándor *Részegség a hazáért* című dalát a 2008-as *Nem megyek én...* lemezen meglepő hangszerelésben hallhatjuk: „Hát az úgy volt, hogy éppen felvételeket csináltunk Jantíyk Csaba stúdiójában, amikor belépett egy negyvenes snájdig fiatalember. Beszélt, beszélt... és én nem vettem észre, hogy nem magyar anyja szülte... Ő volt Kevin Johnson, üzletember és amatőr rockzenész, és hamarosan megtudtam, hogy 1986-ban érkezett Debrecenbe, szociológiát tanulni ugyanazon az egyetemen, ahol egy tucat évvel azelőtt én diplomát kaptam. Lelkesen mesélt arról, hogy mennyire megszerette ezt az országot (azóta is szereti, és benne Debrecen). Rádásul elkezdte szavalni ezt a Petőfi-verset. Nyilvánvaló volt, hogy ezt a számot vele kell felvenni. Az éneken és a dobon kívül mindent ő csinál. A dallam korabeli.”

A szólóalbumokat megelőzik a zenekari felvételek. A Kecskés-műhelyben például már az 1980-as években is játszottak középkori, ókori és keleti hangszereken. A magyar régizenén túl külföldi műveket éppúgy műsorukon tartottak, például oszmán-török vagy okszitán régi zenét, ahogy középkori német és olasz muzsikát is, működésük ezáltal mélyen európai, nemzetközi és izgalmas volt. Ennek dokumentuma a négy legfontosabb lemez ebből az időszakból. A *Zene a reneszánsz kori Erdélyben* két évet pihent dobozban, mire 1981-ben megjelenhetett.²² A *Régi török zene Európában* szintén két évet várakozott a megjelenésre, azóta máig hiánypótló kiadványnak számít (1984).²³ A lemezen Esmail Vasseghe perzsa muzsikás és René Clemencic is közreműködik. Gaucelm Faidit máig klasszikus trubadúrlemezen, 1986-ban²⁴ nemcsak Kobzos Kiss Tamás és Miquèu Montanaro működtek közre, hanem Csányi Tamás (ma közismert egyházzene-sz, karnagy), valamint a francia szólista-zenetörténész Gérard Le Vot, aki meghívta Kobzosékat, hogy készítsenek vele közös lemezt Franciaországban. Ez lett az *Ultima lacrima* (1986),²⁵ sajnos kevésbé ismert, pedig ritkán játszott középkori latin lamentációk hallhatók rajta. 1990-ben ebből a műhelyből nőtt ki Miquèu Montanaróval közös

lemezüik, a *Bernart de Ventadorn*-kazetta, a legismertebb XII. századi trubadúr életművéből készült válogatásként. Montanaro eredetileg egy okszitán tanító, ezer hangszeren játszó igazi garabonciás, ahogy mondta: ők mai trubadúrok. A trubadúr hivatásban nemcsak a költészet van jelen, hanem épp a *trobar* 'találni' igéből eredt a neve: a kitalálás, amibe a műsorszerkesztés, a fordítás, a konferálás is beletartozik. A naptári ünnepek éppúgy. Erre utal, hogy Kalendárium Duó néven is felléptek dél-franciaországi iskolákban vagy a Csíkszeredai Régizene Fesztiválon, illetve az 1986-os budapesti reneszánsz vásáron a Petőfi Csarnokban – tehát mindenütt jártak, egész különböző közegekben. Nem koncerteket kell feltétlenül elképzelni, hanem a mai értelemben garabonciás utcazenélést.

Montanaro és Kobzos mellett Maurizio Mingardi olasz muzsikus volt a harmadik tagja a Kalendárium Triónak. Nemzetközi mezőnyt képviselt, s a *Bernart de Ventadorn*-műsorral és kazettával írta be nevét a szakma aranykönyvébe a világhírű, de sajnos ma már nem létező csapat. Magyarországon, a Visegrádi Palotajátékokon is szerepeltek egy ízben.

Alkalmi, de nagyon értékes zenekari felállásban készült a *Régi magyar betlehemes 1629* (1987) című lemez,²⁶ ahol a Kecskés-műhely tagjai mellett a Szent Imre-tempлом gyerekkórusa énekelt Csányi Tamás vezetésével, a versmondó szereplők pedig az Ormánsági Diákszinkör tagjai voltak, dél-dunántúli református gyülekezetekből. A lemezről bővebben Bódis Tamás tanulmányában olvashatnak, akárcsak a 2001-ben kiadott Szenci Molnár Albert-CD-ről (*Mindennemű háborúság ellen*) és más református egyházzenei kiadványairól.²⁷

A honfoglalás-émlékévből, 1996-ban jelent meg Kobzos Kiss Tamás és több barátja közreműködésével a *Táltos idők* című kazetta, amely a magyar népzene keleti párhuzamaiból adott gazdag válogatást. A fiatalon elhunyt kiváló népdalénekes, Ferencz Éva szintén több közös lemezt készített Kobzossal a karácsonyi, húsvéti és a magyar szentekhez kötődő énekkincsből.

Szabados Györgyöt nagyon komoly együttműködés fűzte Kobzoshoz: rendhagyó, kísérleti zeneművek, titokzatos nyelven írt, mert máshogy elmondhatatlan rebellis szövegek, *A kormányzó halála* és *Az események titkos története*. Ez ismét átrezgeti a bartóki minőségű kortárs zene és a teljesen alternatív, etnikus és jazz hangzással dúsló zene határait – és ehhez is Kobzos kellett, az ő elképesztő előadói habitusa koncerten és hangfelvételeken egyaránt.

(*Pedagógia*) Párhuzamosan az említett műhelyek hazai és külföldi sikereivel, következett egy jelentős fordulat: Kobzos Kiss Tamás 1986 szeptemberétől az Óbudai Népzenei Iskola (akkor még: III. kerületi Állami Zeneiskola Népzenei Tagozat) tanára lett, koboztanárként első az országban. Jómagam is itt lehettem tanítványa, csoportos órákra gyűltünk össze hetente kétszer. Ekkoriban Kobzos már egy élő legenda volt, ismerni lehetett innen-onnan, tévéből, rádióból. Tanárként mégis mindenkit egyenrangú partnerként kezel, bevont minket hatalmas kreatív játékokba, improvizációba, friss népzenei és régizenei kiadványok „kóstolgatásába”. Tanított minket olyannak lenni, amilyen a feladat. Nem kobzolni tanultunk, hanem a feladatba belehelyezkedni (hangszerrel vagy anélkül), és egyéni utakat keresni. Sudár Balázs, Buda Ádám, Szilágyi Dániel, Nyitrai Péter, Róka Szabolcs – csak hogy néhány nevet említsek az akkori évfolyamtársak közül –, ma is ekként dolgozunk a magunk eszközeivel, ki-ki a maga műfajában. Mesterünk révén részt vehettünk a koboznak, ennek az akkor alig ismert hangszernek a felfedezésében és az elterjesztésében, ami ma már olyan természetesnek tűnik, de akkor egyáltalán nem volt az.

Kobzos kézzel írta le nekünk a megtanulandó dalokat (fénymásolásra korlátozottan volt lehetőség akkoriban). Mindenkinek van ilyenje az első évfolyamokból, és nagy becsben őrizzük. Kátai Zoltán is mutatott egyszer egy olyan kottasorozatot, amelyet Kobzos küldött neki levélben, hogy „ezek a legjobb énekmondó, kezdő darabok, tanuld meg, pajtás”.

Az óbudai tanári karból többekkel alakult ki, illetve folytatódott az együttműködés, például a Téka együttesel, akik Kobzos több koncertjén és Énekes kalendárium című tévéműsorában is közreműködtek. A Jánosi András óbudai népihegedű-tanár vezetésével működő Jánosi együttesel Kobzos egy 1848–1849-es lemezt, illetve egy Liszt forrásait bemutató albumot is készített. Ismét a családi örökség súlyát látom ebben, mivel Kobzosnak volt egy Tuolth István nevű, távolabbi felmenője, 1848–1849-ben honvéd százados, aki Kossuthot az emigrációba is elkísérte. A Liszt-lemez ugyancsak fontos áttörés volt a zenetörténeti és népzenei eredmények összehangolásában, a kétféle hagyomány szakszerű párbeszédében. Jellemző, hogy e lemezt felvállalta a Hungaroton, később egy kombinált CD-változat is készült belőle, míg az *Ezenyolcszáznegyvennyolcba'* (kazetta: 1995; CD: *Kossuth izenete eljött*, 1998) című album csak magánkiadásban jelenhetett meg, ennek ellenére közismert.

Kobzos Kiss Tamás 1992-től igazgatói tisztséget töltött be az iskolában, amely ekkor aztán megszerezte függetlenségét, és Óbudai Népzenei Iskola néven országos súlyú, példaadó intézménnyé vált. Ma már új helyen, a Mókus utca 20. szám alatt működik egy műemlék épületben, s Szerényi Béla, akkori tekerőlantos évfolyamtársunk az igazgató. Vezetői felkészítésében Kobzos még betegen is fontos szerepet vállalt, hogy kezébe adhassa a stafétát a szakmai műhelyben. Többen aktívak a régi tanárok közül, s a csapat is önmagából épül. Ez a kulcsfontosságú műhely messze túlmutat a népzeneoktatás kérdésén. Már a kezdetektől érkeztek ide külföldi régizenesz és népzeneész vendégek, a rendszerváltás után pedig többször nyílt lehetőség az erdélyi, gyimesi és moldvai muzsikuskok meghívására, játékok részletes dokumentálására, hang- és filmfelvételekre.

E pedagógiai program kiterjesztését nemcsak a számos hazai és külföldi módszertani tábor, előadások és vitaulések segítették elő, hanem az is, hogy Kobzos 2007-től a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Népzene Tanszékének alapító tanára lehetett. Kevesen tudják, hány hivatalos levelet, pályázatot és egyebet írt az ezt megelőző években, hogy a nomád nemzedék legnagyobb álmát, a felsőfokú népzeneoktatást elfogadtassa, elismeresse a vezető egyetemi és kulturális körökkel. Egyszer érdemes lesz Kobzos Kiss Tamás népzene-pedagógiai munkásságát külön, részletesebben elemezni.

A választékosan beszélő, a szavak erejében hívő Kobzost hamar felfedezték az újságírók. Az előzőekben idézett, írott interjúk tartalmi mélységeire már felfigyelhettünk. Az 1980-as években rendszeres vendége volt a Magyar Rádió ismeretterjesztő műsorainak is, például Nemeskürty István²⁸ vagy Klembala Géza vendégeként, Dimény Judittal közös ifjúsági műsorokat készítettek, Móser Zoltánnal pedig egész sorozatokat. Ez utóbbiak kivonata később CD-ROM-on is megjelent *A magyar történelem dalban elbeszélve* címmel, sok különleges hangfelvétellel (2005).

A Dúdolj verset című kötet összeállításakor igyekeztünk áttekinteni a fellelhető írott interjúkat a helyi és az országos, esetenként külföldi sajtóból. Időrendben olvasva érzékelhetjük a művész dilemmáit, s azt, hogy a Kádár-kori ellenkultúra iránti intenzív érdeklődés a rendszerváltás után lanyhulni kezd, sokak számára érdektelenné válik. Ezt igenis ki kell mondani a régizene hazai történetében: kiment alóla az ellenzéki-alternatív kontextus, s újra kellett szervezze saját identitását, intézményi és művészi kereteit. Szerencsére Kobzos ekkoriban kiszélesíthette a tanári és egyéb működését, sőt végre lemezek is készülhettek (kettőt Debrecen városa támogatott ösztöndíjjal).

(„*Tudom, befogadnának*”) Kobzos életműve kettős olvasatú, mégis harmonikus. Az egyik megközelítés a nomád nemzedék identitását példázza, a kíváncsiság, a különutasság, a kései beatkorszak alternatív kultúrateremtő lehetőségeit. A másik értelmezési irány viszont – a nemzedékből talán legharmonikusabb módon – bölcs és termékeny szembenézést jelent az örökséggel, a családi hagyománnyal és küldetéssel. Az atyákkal, az ősökkel való szövetséget. Ez azonban nem konzervatív tónusú, nem a mechanikus tisztelettudáson alapul. Kedves példaképe, Pálóczi Horváth Ádám sem változatlan formában folytatta apja, Horváth György prédikátor örökségét (pedig erre a gályarab, majd Erdélyben bujdosó ősök emléke is rávezette volna), hanem saját korának lehetőségeihez illesztve, földmérőként, jogásként, de később mégiscsak egyházgondnoki teendőkkal. S amivel kiegészítette: az énekköltészet, mely egyszerre régi és vadonatúj szerep volt.

Kobzos éppígy beépítette saját életművébe a családi előképeket: tanár, sőt igazgató, pedagógiai programalkotó lett, s a magyar és európai zene, irodalom és a történelem új eszközöket kereső népszerűsítője a Kárpát-medencében és a nagyvilágban. 1848-as lemezükkel a honvédtiszt ősapja, Tuolth István előtt is fejet hajtott, a protestáns énekkincs életre hívásával hajdani erdélyi felmenői, Mátéffy János kolozsvári bíró korát is megidézte. Műfordítóként – gyakran édesapja kedves szavait, fordulatait használva – énekelhetővé tette a török ásíkok verseit, de például Oswald von Wolkenstein hétnyelvű dalát is. Még a fényképészet, azon belül a sztereófotózás sem maradt ki, amely szintén családi örökség, csak Kobzos két digitális fényképezőgépet kapcsolt össze. Bármikor szívesen játszott barátságból, felajánlásból, egész életében hiteles szavakkal és tettekkel segítette református egyházát, a moldvai és gyimesi csángó gyerekeket. A régizenei mozgalomból elsőként kapott Kossuth-díjat (2014), melynek átvételekor ezt mondta: „Apám jobban megérdemelte volna.”

Eletútja e kettős erőterben bontakozott ki, s bizonyára nem volt mindig olyan egyszerű egyensúlyt teremteni. Az atyai biztató vers, amelyet már idéztünk, mégis kimondja: a zenészi hivatást válassza, ez legyen az eszköz a vigasztalásra, az emberek összekötésére. Elkerülte viszont a zenészsorsok állandó kísérőit, a magányt, az ital és a szétforgácsolódás kísérteit. Munkáját szenvedélyként, játékként élte meg, ugyanakkor önfegyelme, sztoikus bölcsessége és szelíd humora megvédte, hogy felőrlődjön az igazgatói munka vagy a turnék feszültségeiben.

Kobzos innen nézve Cseh Tamás lelki unokatestvére volt, de más értékrenddel. Cseh Tamás és Bereményi Géza művészete a széteső, közhelyessé vált történeti tudást ironikusan, szándékolt alulnézetben közelíti meg, egyszerre minden korban kortévesztőnek, idegennek mutatva az énekmondót. Cseh Tamásnak legmélyebb azonosulása, azt hiszem, az indián közösséggel volt, ahol még létezik a régi morál, a közösen alkotott törvények. Kobzos történelemképe elfogadóbb, értékekkel telibb, hiszen a fennmaradt dokumentumokat mutatja be önmagukban, ugyanakkor a mai elhangzás miatt értelemszerűen aktualizálva.

Ahogy többször elmondta: nem akart a múlthoz fordulni, hanem használni, érteni, továbbadni vágyott. Láthattuk, hogy a restaurátor hivatás a saját út egyik ágaként allegorikusan a zenei pályát is átszötte. Utolsó filmes interjújában, a már csak posztumusz alkotásként bemutatott *Énekmondó* című portréfilmben (2015, rendező Szomjas György) így fogalmazott: „Az érzelmi világ volt egységes, az akarat és a szándék, amit át akar adni egy énekmondó, az a kétségbeesett szándék, hogy most rám van bízva a népem jövője, s ha én ezt nem mondom el, akkor valami örökre elvész...”²⁹

Küldetése lényegét harminc évvel korábban szinte azonos gondolatban foglalta össze: „Az a véleményem, hogy a jelent és a múltat nem szabad egymással szembeállítani. Személy szerint nagyra értékelem és elismerem a legmodernebb muzsikát is, amennyiben azt magas

szakmai színvonalon művelik. De nem hinném, hogy az egyik kizárná a másikat. Ma igen-igen fontos feladat a múlt értékeinek fölmutatása, életközelségbe hozatala. Az életközelség a lényeges. [...] Hiszem, hogy a történelem folytonosságát nemcsak elméleti szinten kell tudomásul venni. Sokkal többről van szó: a folytonosság élményt adó megéléséről. S aki idegeiben érzi ezt a folytonosságot, nem számol a tovatűnő századokkal. [...] Célom az, hogy a jelent szembesítsem a múlttal, hogy ebből az ütközésből valami szikra pattanjon ki, amitől tüzet fognak az emberek.”³⁰

Ezek meghatározó, de ma is alig értett gondolatok. Holott minden erővonal kirajzolható, s élete minden gyújtópontjában, minden korszakában megvan mindegyik elem. Kobzos Kiss Tamás úgy volt beatkorszakbeli poszt-lázadó, annak a kornak a lelki tartalmát és zenei ízlését adaptálva, hogy egyúttal a legmélyebb békességet és a legnagyobb szintézist kereste az atyák nemzedékével.³¹ És nem azért, mert ő régizenét játszott. Nem csupán az ösatyákkal akart békében lenni, hanem a család legmélyebb tudását is szerette volna nyilvánosságra hozni. Az édesapja azt mondta, hogy ő azért nem lett lelkész, bár kitűnően mondott például verset, merthogy nem volt elég nagy orgánuma, hogy hétről hétre szóljon a szószékről. Azt hiszem, hogy a fia ezt beteljesítette a saját orgánumával. S ha látjuk a tévé- és egyéb műsorokat, a műhelyek kirajzását, a „kipattanásokat”, melyek mögött a pedagógiai tudás is sokszorozódott, elmondható, hogy ilyenje nem akárkinek volt akkoriban. Bár nagyon jó zenészek akadtak akkor is, de többnyire műhely nélkül, ahol ezt továbbadhatták volna. Neki ez mind megadatott. A szószék helyett a színpad, ahol bizonyos színészi tudásra is szükség volt. Előadásmódján nemcsak az édesapja szép versmondása hagyott nyomot,³² hanem azoknak a színésszel vegyes énekmondó kollégáknak, a svájci René Zossónak vagy a magyar Kuncz Lászlónak a hatása is, akik ezt a műfajt ebbe az irányba is „lakhatóvá tették”, s felszabadították a „csak énekes” feladatok alól. Állandó fellépőtársai közt is voltak kiváló versmondó előadóművészek: Gy. Szabó András, Erdélyi György, Szentpál Mónika, korábban Nagy Attila a *Toldi*-estjük sok-sok előadásán...

Jóllehet mindenkit nagyon szeretett, és rengeteg jó barátja volt, egy kései interjújában azt mondta, hogy „mestermester egy volt: Szabados György”. Akik találkozhattunk Kobzos Kiss Tamással élete utolsó heteiben, megerősíthetik, hogy szinte még a vonásaik és a hangszínük is hasonlítani kezdett – ez nem misztifikálás, hanem egy fájdalmas, de felemelő tapasztalat. A Veysel-kötet eredeti példánya margóján pedig, amelyből a *Szívetekben őriztetek* című CD szövegeit fordította Kobzos és Erdal, rábukkanunk a címadó vers első fordítására: „Feleim, ne feledjete!” A szomorú, búcsúzó ének így játékosabb refrént kapott volna – ebben ott tükröződik Kobzos teljes világképe.

Epilógusként olvassuk újra, illetve hallgassuk meg Kiss Tamás *Péterszállás* című versét a *Nem megyek én innen sehova* című CD-ről. A dallam ereszkedő íve a *Csokonai piramisával* rokon, de egy másik dallamcsaládból való (5 4 b3 stb. sorvégzők). A borító szerint a Kallós Zoltán gyűjtötte *Pusztá malomba'* dallama „bujkál benne”, a töktamburakiséret pedig egyszerre idézi a kun és népvándorlás kori hangzást, de Kobzos kisújszállási nagyapjának énekét és a citeraszót is. Családi és nemzeti ősök együtt szólnak meg, hiszen a péterszállási pusztá a kő alatt őrzi nemzedékek, hajdani kunok és magyarok életét. A két verset a párhuzamos szavak is összekötik: *oltár*; a kő alatti világ. Kiss Tamás életművében is közeliek egymáshoz: a *Péterszállást* 1970-ben írta, a *Csokonai piramisát* 1973-ban.

Kobzos Kiss Tamás művészetét ugyanez az otthonkereső szándék járta át. Mindenkit összefogni és valahol belül feltámasztani képes, antropomorf, bölcs kisugárzás vette körül a színpadon és az életben. Egyéni erővel, magányos és szabad előadóként közösségeket épített a fizikai és az érzelmi világban is. Szerencsére sokan élünk még ma is e közösségekben, a legtermészetesebb (s emiatt talán néha át sem gondolt), mély kapcsolatban Kobzos mester örökségével.

IRODALOMJEGYZÉK

- (Ablonczy): *Koboznak pöngetője*. = *Film – Színház – Muzsika*, 1982. július 24., 12–13. o.
- BALAVÁNY György: *Hazatérés. Kobzos Kiss Tamás a csácsogó regösökről, az idealizált Balassiról és a kottacsontvázakról*. = *Magyar Nemzet*, 2005. január 8.
- DEZSŐ László: *Koboz és történelem. Beszélgetés Kiss Tamással*. = *Komárom–Esztergom megyei Dolgozók Lapja*, 1981. július 1.
- CSÖRSZ Rumen István és SZERÉNYI Béla (szerk.): *Dúdolj verset: Kobzos Kiss Tamás emlékezete*. Budapest, 2018, Magyar Hangszerműves Céh.
- BOROS Zoltán (szerk.): *Éneken hallottam... Régi magyar világi énekek*. Bukarest, 1981, Kriterion Könyvkiadó.
- GROZDITS Károly: *Régizene és népzene megszgyén. Beszélgetés Kobzos Kiss Tamással*. = *FolkMagazin*, 2014. 5. sz.
- GYÁRFÁS Endre – KECSKÉS András: *Avatástól ballagásig. Diákdalok – diákszokások*. Bp., 1977, Zeneműkiadó.
- KISS Tamás: *Hang és visszhang*. Bp., 1983, Magvető Kiadó.
- KÖNTÖS László: *Az énekmondó. Beszélgetés Kobzos Kiss Tamással*. = *Reformátusok Lapja*, 1985. december 22–29.
- NÉMETH Júlia: *Játék, tudomány, művészet. Reneszánsz Napok Kolozsváron*. = *Szabadság*, 1996. március 7.

JEGYZETEK

- 1 A hagyaték feldolgozása több párhuzamos munkafolyamatot jelent. Egyelőre egy 35 órnyi hanganyagot (az életmű nagyobbik részét) és a hozzá illeszkedő kötetet sikerült közreadnunk interjúrészekkel, módszertani írásokkal és részletes diszkográfiával, kiadatlan rádió- és koncertfelvételek is hallhatók a mellékleteken. Jelen tanulmányt is érdemes úgy olvasni, hogy közben a kötetet párhuzamosan forgatja az olvasó a képekért, adatokért. *Dúdolj verset: Kobzos Kiss Tamás emlékezete*. Szerk. CSÖRSZ Rumen István és SZERÉNYI Béla, Bp., Magyar Hangszerműves Céh, 2018.
- 2 *Kortárs*, 1973, 17. évf., 9. sz., 1464.
- 3 Csokonai az Újesztendei gondolatok egyik fő motívumaként hangsúlyozza, hogy az emberi élet harmadához érkezett 24 éves korára. Fáj belegondolnunk, hogy rövid élete távlatában ez mennyire más arányt mutat: ezt követően alig hét esztendőt adott neki a sors.
- 4 *Fiamnak* címmel: *Hajdú-bihari Napló*, 1978. augusztus 20., 8.; *Új Tükör*, 1980, 17. évf., 26. sz., 9., illetve ugyanígy: *Amerikai Magyar Népszava*, 81. évf., 1980. augusztus 15., 9. A hosszabb cím – *Fiamnak, hangszereihez* – a későbbi, kötetes megjelenésekben szerepel, elsőként KISS Tamás: *Hang és visszhang*. Bp., Magvető Kiadó, 1983, 15.
- 5 Qualiton LPX 10095–98 (4 LP). A lemez az UNESCO-val együttműködésben készült, szerk. Rajeczky Benjamin.
- 6 Erről lásd bővebben Kiss Eszter Veronika előadását a konferencián *A népzenei világtól a világzeneig* címmel: https://youtu.be/EVeB_puvwGw?t=5963.
- 7 Qualiton LPX 17370.
- 8 Qualiton LPX 17391.
- 9 Qualiton LPX 17398, SLPX 17398.
- 10 Az adat egy 2014-es interjúból származik: GROZDITS Károly: *Régizene és népzene megszgyén. Beszélgetés Kobzos Kiss Tamással* = *FolkMagazin*, 2014, 5. sz., új kiadása: *Dúdolj verset*, 56. o. – Érdekes, hogy a tekerőlant (tudomásom szerint) az Illés leginkább régizenei ihletű számában, a *Virágénekek*ben hallható először az *Add a kezed* című lemezen (1972, Pepita SLPX 17437), ez már Kobzos Kiss Tamás szólista pályájának kezdetére esik.
- 11 Később történt ugyan kísérlet a legismertebb magyar rockénekesek és jazzmuzikusok alkalmi „reneszánszosítására” Benkő Dániel *Pop antico* című albumán (Hungaroton SLPM 19292, 1985), de ez nem gyökerezett meg, talán az előadók érdeklődése sem volt elég mély ehhez.
- 12 Erre jó példa a *Reneszánsz zene Erdélyben* LP két szólószáma (Tinódi Sebestyén és Nagybáncai Mátyás históriarészletei), illetve az 1979-es sárvári rádiófelvételek, amelyek mind hozzáférhetők a *Dúdolj verset* kötet CD- és DVD-mellékletén.
- 13 SZOMJAS György: *Énekmondó* (Kobzos Kiss Tamás 1950–2015). Portréfilm (2015), az interjú-részlet írott változata: *Dúdolj verset*, 73.
- 14 DEZSŐ László: *Koboz és történelem. Beszélgetés Kiss Tamással* = *Komárom–Esztergom megyei Dolgozók Lapja*, 1981. július 1. Új kiadás: *Dúdolj verset*, 21–22., 22.
- 15 Erről, illetve a koboz térhódításáról a népzenei és régizenei együttesekben lásd a művész 70. születésnapjára emlékező videóelőadásomat: *Kiss Tamás, a kobzos* (2020. május 30.), <https://www.youtube.com/watch?v=F5lQEI74cLI>

- 16 KÖNTÖS László: *Az énekmondó. Beszélgetés Kobzos Kiss Tamással = Reformátusok Lapja*, 1985. december 22–29., 4., új kiadás: *Dúdolj verset*, 26–30., 26–27.
- 17 BALAVÁNY György: *Hazatérés. Kobzos Kiss Tamás a csácsogó regösökről, az idealizált Balassiról és a kottacsontvázakról = Magyar Nemzet*, 2005. január 8., új kiadás: *Dúdolj verset*, 38–43., 43.
- 18 (Ablonczy): *Koboznak pöngetője = Film – Színház – Muzsika*, 1982. július 24., 12–13. o., új kiadás: *Dúdolj verset*, 23–25., 24.
- 19 NÉMETH Júlia: *Játék, tudomány, művészet. Reneszánsz Napok Kolozsváron = Szabadság*, 1996. március 7., új kiadás: *Dúdolj verset*, 34–35., 34. o.
- 20 GYÁRFÁS Endre – KECSKÉS András: *Avatástól ballagásig. Diákdalok – diákszokások*. Bp., Zeneműkiadó, 1977.
- 21 *Énekben hallottam... Régi magyar világi énekek*. Szerk. BOROS Zoltán, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1981.
- 22 Hungaroton SLPX 12046; CD-kiadás: HCD 12924 (1987).
- 23 Hungaroton SLPX 12560; CD-kiadás: HCD 12560-2 (1994).
- 24 Hungaroton SLPD 12584, CD-kiadás: HCD 12584 (1986). A felvétel 1984-ben készült a rákosszentmihály–sashalmi református templomban.
- 25 *Ultima lacrima. Chants spirituels du moyen âge IXe–XIIIe siècles*. Gérard Le Vot & alii. Studio SM (1986), CD-kiadás: D2602 SM 43 (1997).
- 26 Hungaroton SLPX 14068 (1987). 1999-ben a Kobzos által összeállított és hatalmas munkával rekonstruált szövegkönyv külön is megjelent, kottákkal kiegészítve, hogy könnyebb legyen színpadra állítani (Bp., Református Zenei Műhely). CD-n csak 2004-ben, magánkiadás-ban jelent meg az album, majd a *Dúdolj verset* kötet DVD-mellékletén.
- 27 Az előadás videofelvétele: https://youtu.be/EVeB_puvwGw?t=4204
- 28 *A magyar művelődés századai* című rádiószorozat könyvvé szerkesztett változatában (Bp., TV Minerva, 1985) szintén megszólal Kobzos Kiss Tamás és Szabó István, lásd az interjú részletét: *Dúdolj verset*, 30–33.
- 29 A portréfilm sajnos az MMA honlapján még nem elérhető. Az interjúrészlet írott változata: *Dúdolj verset*, 72.
- 30 KÖNTÖS: i. m. (1985), új kiadás: *Dúdolj verset*, 29.
- 31 Ne feledjük, hogy a hasonló helyzetű, írók vagy irodalmárok gyermekeiként felnövő nemzedéktársak (Kiss Ferenc, Ifj. Csoóri Sándor) viszonya közel se volt ilyen harmonikus az atyákkal, de egyértelmű, hogy rengeteg szellemi töltetet és élményt hoztak az otthoni közegből. Kiss Ferenc nemrég a *Kötellekek* című kötetben több dokumentumot közreadott édesapjával, Kiss Ferenc irodalomtörténész-szel való vitáiról.
- 32 A költő születésének 100. évfordulójára Kobzos Kiss Tamás egy magánkiadású CD-t állított össze, amelyen Kiss Tamás mondja a saját verseit egy régi kazettafelvételen, s köztük a megzenésített versei is elhangoznak a korábbi CD-kről.